

(Online) ISSN 2424-6034

EUROCENTRINĖ PASAULIO POLITIKOS KONCEPCIJA

Tarptautinių santykių teorijos, kaip priemonės paaiškinti pasaulio politinę santvarką, turi ginčytiną pradžią. Neretai ja laikoma Pirmojo pasaulinio karo pabaiga, tačiau yra teigiančiųjų, kad ir iki tol pasaulio santvarka buvo reguliuojama atitinkamų teorinių prielaidų. Tarptautinių santykių traktavimas iš vakarietiškos arba, kitaip sakant, europietiškos perspektyvos dabartinėje šios disciplinos historiografijoje nestebina. Oriente ir okcidento santykis šioje sferoje yra okcidento pusėje. Rytų arba Azijos plačiąja prasme indėlis į tarptautinių santykių historiografijos plėtojimą nėra vertinamas adekvačiai vakarietiškajam. Tai tik keletas klausimų, į kuriuos savo veikale „The Eurocentric Conception of World Politics. Western International Theory, 1760–2010“ bando atsakyti Johnas M. Hobsonas¹.

2012 m. išleista knyga nėra tradicinis tarptautinių santykių teorijos vadovėlis. Tiesa, tai vis dėlto yra vadovėlis, tačiau parašytas su mintimi, jog skatins sudėtingą veiklą – eurocentristinio mąstymo kritiką. Kodėl sudėtingą? Nes sunkiausia yra kritikuoti savo paties aplinką, tai, kas yra sava. Norint skaityti šią knygą kaip vadovėlį, pravartu būti susipažinus su tarptautinių santykių teorijomis iš anksto, nes šioje knygoje iš esmės pateikiama jų kritika ir analizė, ieškant būdingų eurocentristinio mąstymo bruožų. Gal šis patarimas savaime skamba kaip eurocentrizmo paveikto mąstymo išraiška, tačiau be pa-

¹ Hobson John, *The Eurocentric Conception of World Politics: Western International Theory, 1760–2010*, Cambridge University Press, 2012, 393 p.

pildomų žinių ši knyga yra vis dėlto sunkiai skaitoma ir, nors pristatoma kaip tinkama įvairių sričių skaitytojams, siaurame tarptautinių santykių specialistų rate ji turėtų būti lengviausiai perprantama.

Hobsonas kontekstą pristato pradėdamas nuo E. W. Saido „Orientalizme“ išsakytų orientalizmo ir okcidentalizmo skirčių papildymo. Naudodamasis Saido darytais redukuotais apibendrinimais, Hobsonas pagal tą pačią vertybių sistemą (orientalizmo ir mokslinio rasizmo santykis, civilizacijos standarto centralizavimas, agentūros buvimas Vakarų monopoliumi, polinkis į imperializmą, jausmingumas) pateikia savąją, neredukuotą eurocentrinio institucionalizmo ir mokslinio rasizmo koncepciją. Taip dekonstravęs eurocentristinį požiūrį į pasaulio politiką, Hobsonas pateikia keturių dalių matricą, apibendrinančią jo pateiktą „bendrą“ eurocentrizmo 1760–1945 interpretaciją. Toks skirstymas – iki 1945 ir po 1945 – remiasi prielaida, kad mokslinis rasizmas po Antrojo pasaulinio karo dingsta iš tarptautinių santykių diskurso, nors imperializmas lieka, tik kitomis formomis. Jas autorius įvardija „užslėptuoju eurocentrizmu“, ir tai yra pastebima tokiuose kontekstuose kaip JAV ir Jungtinės Karalystės „hegemonija“. Orientalizmas toliau yra fiksuojamas, tačiau tik kitomis formomis, naudojant dvinaires opozicijas – modernumas ir tradicija, centras ir periferija. Tai matyti daugelyje teorijų – klasikiname ir neo-realizme, neoliberaliame institucionalizme, klasikinėje angliškosios mokyklos pliuralistinėje teorijoje.

Hobsonas savo teoriją stato ant trijų kolonų – rasizmo, imperializmo ir hierarchinės pasaulio santvarkos. Hobsono teorija skiriasi nuo Saido aiškinimo tuo, kad, pasak pirmojo, eurocentrizmas gali būti ne tik imperialistinis, bet ir antiimperialistinis (paternalistinis arba antipaternalistinis). Tas pats pritaikytina ir moksliniam rasizmui, kuris gali būti ofenzyviniis arba gynybinis. Saidas, savo ruožtu, orientalizmą ir imperializmą laikė išvien vykstančiais procesais ir mąstymo būdais. Todėl būtent imperializmo ir antiimperializmo koncepcijos sudaro Hobsono prielaidų pagrindą. Jų buvimą istoriografijoje autorius pateikia skirtingais pavyzdžiais. Paternalistinio arba

imperialistinio eurocentrinio institucionalizmo esminis bruožas yra pionieriška agentūra. Ji savaime generuojasi ir vystosi į modernumą. Rytuose viskas vyksta kiek kitaip – ten reikia Vakarų įsikišimo, nes savaiminiai procesai neįmanomi. Antipaternalistinis eurocentrizmas arba antiimperializmas aiškinamas Rytų tautų gebėjimu vystytis į civilizacijos natūraliai. Priešindamasis daugumos pokolonialistų nuomonei, autorius teigia, kad tai yra įmanoma. Tačiau Rytų agentūra yra išvestinė – ji vyks tik tada, kai eis „natūralizuotu Vakarų keliu“, nutiestu europiečių dėl ypatingų institucinių sugebėjimų. Bet kokiu atveju vakariečiai yra pirmtakai ir tas nueitas kelias yra priimamas kaip universalus visiems, juo einama savaime. Autorius čia daro išvadą, kad vakariečiams nebebūtina siųsti savo misijas į Rytus, o ir pats imperializmas tampa vystymosi kliūtimi – tiek Rytų, tiek Vakarų visuomenėms.

Paskirdamas šiek tiek vietos mokslinio rasizmo ištakoms ir Jeano Baptiste'o Lamareko darbams, Hobsonas nurodo, kad šio diskurso vystymuisi įtakos turėjo disputas tarp biologijos ir geografijos arba, kitaip sakant, tarp genų ir klimato poveikio kultūrų ir civilizacijų atsiradimui, vystymuisi ir, galiausiai, viršenybei. Rasių priežastingumas, atsižvelgiant į tai, ar geografijos, ar biologijos perspektyva buvo palaikoma ginče, sukūrė keletą antrinių diskursų – socialinį darvinizmą, eugeniką, Mendelio principus, lamarkizmą ir kitus, tiek papildančius vienas kitą, tiek prieštaraujančius vienas kitam. Grįžtant apskritai prie mokslinio rasizmo, pirmiausia Hobsonas apibrėžia gynybinį. Jo viduje autorius įžvelgia keletą skirtingų krypčių, tačiau visas jas vienija bendras pasyviai aktyvus bruožas – pirmiausia ir labiausiai jis pasireiškė draudimu rasėms maišytis. Baltoji rasė turėjo likti švari, todėl pagrindinis būdas tai išlaikyti buvo migracijos ribojimas arba kartais jos draudimas. Nors ir sutinkama, kad nebaltosios rasės neturi galimybės vystytis be europiečių įsikišimo, būtent imperializmas buvo laikomas pagrindine grėsme rasės grynumui. Išlaikyti kuo mažiau santykių su kitomis rasėmis buvo vienintelis būdas tą grynumą palaikyti.

Kaip priešprieša pristatomas imperialistinis rasizmas, autoriaus įvardijamas ofenzyviniu rasizmu. Iki Antrojo pasaulinio karo pabaišgos buvo žinomas terminas „rasistinis realizmas“, tačiau Hobsonas išskiria bent keletą jo atmainų. Ekstremaliausią formą toks rasizmas įgavo Hitlerio nacistinės Vokietijos politikoje, kiek nuosaikesnis pavidalas matomas T. Roosevelto atveju. Pirmame pavyzdyje ofenzyvinis rasizmas pasižymi rasių naikinimu, antrame – mažos skalės agentūros suteikimu Rytų rasėms.

Apibendrinamas situaciją iki 1945 m., Hobsonas pabrėžia, kad visais keturiais minėtais atvejais tarptautinė teorija rėmėsi neistorinėmis pasaulio politikos ir ekonominės / politinės raidos koncepcijomis, apibrėžiamomis tropu „Pirma Vakaruose, tada visur kitur“. Šito, „itin logiško“ ir „savaiame suprantamo“, eurocentristinio tropo paneigimas bent keletu aspektų yra vienas iš esminių šio veikalo išskirtinumų. Autorius teigia, kad „Be kitų nebūtų Vakarų“. Jis remiasi prielaida, kad Vakarai yra ne ankstyvojo, o vėlyvojo vystymosi padarinys. Vakarų proveržis daugiausia rėmėsi modernizavimu, tačiau technologijos, institucijos, idėjos daugeliu atvejų buvo pasiskolintos iš Rytų per ilgą, beveik 1000 metų trukmės vystymosi laikotarpį.

Kitas išskiriamas laikotarpis yra 1945–1989. Šaltojo karo ir dekolonizacijos metais užslėptasis eurocentrizmas pakeitė akivaizdųjį, tačiau po 1989 m. ir užslėptasis eurocentristinis institucionalizmas sumenko ir tapo kritinės tarptautinių santykių teorijos dalimi, o į vyraujančią poziciją vėl grįžo akivaizdusis eurocentristinis institucionalizmas. Todėl Hobsonas, tarsi patvirtindamas maksimą „Istorija turi tendenciją kartotis“, teigia, esą Vakarų realizmo laikai po 1989 m. yra tas pats, kaip imperialistinis rasistinis realizmas po 1889, o Vakarų realizmas yra po 1830-ųjų vyravęs paternalistinis eurocentrizmas.

Dedikuodamas savo veikalą ne tik tarptautinių santykių specialistams, bet ir visiems, kuriems yra įdomu ar naudinga pasidomėti eurocentrizmo raida, Hobsonas pripažįsta, kad skirtingos auditorijos gali skirtingai vertinti jo pateiktą informaciją. Pirmiausia, tai pati pateikimo metodologija – istorikams ji gali pasirodyti pernelyg supa-

prastinta, o socialinių mokslų atstovams – per daug sudėtinga. Žinant istorikų tyrimo metodus, kai gilinamasi į atskirus atvejus, apibendrinimai niekada nebus patenkinama forma. Tačiau autorius pasirinko būtent šią koncepciją, kad būtų galima klasifikuoti atvejus, o ne likti prie partikuliarizmo.

Tematinis chronologinis knygos skirstymas būtų toks:

1. 1760–1914, akivaizdusis eurocentrizmas ir mokslinis rasizmas tarptautinėje teorijoje.
2. 1914–1945, akivaizdžio eurocentrizmo ir mokslinio rasizmo pikas.
3. 1945–1989, užslėptasis eurocentrizmas tarptautinėje teorijoje.
4. 1989–2010, grįžimas prie akivaizdžio eurocentrizmo vyraujančioje tarptautinėje teorijoje.

Kiekvienas skyrius yra padalytas į poskyrius, tiek tematiškai, tiek chronologiškai išsamiau aptariant atskirą (anti)imperializmo ir mokslinio rasizmo ypatumą. Kiekvienam išskirtam momentui iliustruoti autorius pasirenka po kelis žymiausius ir labiausiai reprezentuojančius tyrinėtojus. Prisipažindamas, kad išlaviruoti tarp per didelio ir per mažo analizuojamų autorių skaičiaus buvo sudėtinga, Hobsonas kiekvienai pozicijai parinko po 2–3 aptariamus autorius. Išsamiai nagrinėdamas turimą istoriografiją ne tik tiesiogiai, bet ir naudodamasis kitų mokslininkų atlikta analize / kritika, Hobsonas gana sėkmingai išlaviravo tarp požiūrių įvairovės.

Pažymėtina, kad autorius pasirinko aptarti turbūt pagrindinius tarptautinių santykių teoretikus nuo Kanto iki Huntingtono, kartu įtraukdamas ir keletą mažiau žinomų mokslininkų. Įdomu, kad pradėdama nuo Kanto, kuris savo darbuose gana akivaizdžiai matomas kaip antiimperialistas, tačiau Hobsonas eurocentrizmą įžvelgia benedrame Kanto diskurse, kuriame kalbama apie necivilizuotų tautų valdžios bei įstatymų neturėjimą, taip netiesiogiai priešinant jas europietiškosioms. Panašus, o kartais ir analogiškas modelis pritaikomas aptariant daugelį kitų pozicijų. Visa istoriografija, prieš tai padalyta į minėtus laikotarpius, buvo analizuojama pagal būdingiausių kiek-

vienam laikotarpiui bruožų rinkinį, ieškant eurocentrizmo apraiškų (anti)imperializmo / rasizmo / (anti)paternalizmo kontekste.

Tačiau toks istoriografijos analizės metodas turi ir savų trūkumų. Pirmas ir svarbiausias – visiškai visos istoriografijos aptarti neįmanoma, tai pripažįsta ir pats autorius. Dėl to atsiranda spragų, pristatant vieną ar kitą teoretiką ar priskiriant jį atskirai kategorijai (Markso atvejis). Antra, Hobsonas pateikia daug kritikos kiekvienos teorijos atžvilgiu, taip parodydamas jų sukūrimo priežastingumą ir priklausomybę nuo eurocentrizmo. Šį pristatydamas kaip potencialiai kritikuotiną, Hobsonas vis dėlto nepateikia alternatyvų. Galima tai traktuoti kaip demokratijos paradoksą – „Blogiausia valdymo forma, bet geresnių nėra“. Tad galima susidaryti nuomonę, kad, nors (anti) imperialistinio ar rasistinio pokrypio eurocentrizmas nėra pakeistinas kitais metanaratyvais, dabar esančios tarptautinių santykių teorijos, tiek vyraujančios, tiek kritinės, ir toliau bus naudotinos tiek akademi-niame, tiek kituose diskursuose.

Taip pat galima atkreipti dėmesį, kad neretai nuomonės istoriografijoje pristatomos su saikinga ir rafinuota ironija, vietomis stipriau, vietomis švelniau pašiepiant eurocentristinio modelio propagavimą. Tai tik parodo, kad autorius savo požiūrį geba pateikti ne tik argumentuotai ir išsamiai, bet ir patraukliai.

Apibendrinant – išvardyti trūkumai nesumenkina autoriaus nuveikto didžiulio darbo renkant, sisteminant, analizuojant bei interpretuojant informaciją. Šio skaitinio pranašumus nesunkiai išvelgs visi, kuriems aktualu ir tarptautinių santykių teorijos, ir paties eurocentrizmo genezė.

ARVYDAS KUMPIS